

Een praktisch-theologische horizon voor AI

'Het gebruik van kunstmatige intelligentie in de praktische theologie belooft een boeiende synergie tussen traditie en technologie. De praktische theologie, die zich richt op de toepassing van religieuze inzichten en ethiek in het dagelijks leven, kan aanzienlijk profiteren van de mogelijkheden die AI biedt. In dit essay zullen we verkennen hoe AI de praktische theologie kan verrijken en enkele mogelijke implicaties van deze integratie bespreken.'

Met deze door kunstmatige intelligentie gegenereerde alinea begin ik het slot-artikel van dit themanummer. Zij geeft namelijk een bepaald beeld van Artificial Intelligence (AI). Hier lijkt het een middel dat, zoals allerlei middelen, voordelen biedt voor allerlei praktijken waarop onder meer de praktische theologie (PT) zich bezint.

De voorgaande artikelen bieden echter ook een ander, verrijkend perspectief dat op die manier niet door AI zelf waargenomen wordt – en dat wellicht ook niet kan worden. AI is namelijk niet maar 'een middel'. Het is vanwege de intrinsieke kenmerken ook een 'praktijk'. AI is een steeds opnieuw met data gevoed systeem, waarbij en waarin allerlei keuzes van mensen een rol spelen. De precieze rol van mensen en hun keuzes die samen het 'middel' AI tot stand doen komen, was in de artikelen hiervoor onderwerp van gesprek en bezinning.

Door AI echter ook ondubbelzinnig als *praktijk* te betitelen, ontstaat mijns inziens een be-

hulpzaam frame waarmee we de relatie tussen AI en PT in deze slotbijdrage nog nader kunnen beschouwen, en wellicht evalueren.

Praktische theologie als praktijk in vier lagen

Het praktijkbegrip is voor de PT vanzelfsprekend belangrijk. PT zelf is immers een praktijk: mensen *doen* PT op allerlei niveaus en op allerlei lagen van werken in en bezinnen op onze werkelijkheid. Praktische theologie is volgens Bonnie Miller-McLemore een complexe praktijk, die meerdere 'lagen' omvat (Miller-McLemore 2014). In mijn samenvatting: PT is een vak zoals dat gegeven wordt aan (theologische) opleidingen.

Verder omvat PT ook het geleefde geloof: variërend van wie een kaarsje aansteekt voor een overleden dochter, tot wie met toga en al op zondag een eredienst leidt. In de derde plaats is PT een methode, een manier om theologie in de praktijk te onderzoeken. Tot slot is PT een

wetenschappelijke discipline met vakbladen en congressen. Kijkend vanuit dit raster naar praktijken waarin AI gebruikt wordt, dan is dat op elk van de vier lagen.

Onderdeel van het curriculum

Ik begin met de laag van PT als onderdeel van het curriculum. De aanleiding voor dit nummer van *Handelingen* was dat op allerlei terreinen AI wordt ingezet en benut. Dat gebeurt deels onbereflecteerd en uit gemakzucht. We merken in toenemende mate dat in het (theologisch) onderwijs door studenten gebruikgemaakt wordt van AI. Essays, opdrachten, papers, maar ook het genereren van een opzet voor een goede les aan jongeren, de *outline* van een preek of een samenvatting van een bepaald dilemma – hiervoor wordt door sommigen gebruikgemaakt van AI. In het onderwijs worstelen docenten nog met een goede visie op het student-gebruik van AI.

In mijn eigen faculteit is hiervoor nog geen expliciet beleid ontwikkeld anders dan het checken van toetsing op plagiaat, en het invullen van een *honour pledge* bij het inleveren van schriftelijke producten. Enerzijds vinden wij – zo bleek op twee recente docentenvergaderingen – dat studenten moeten leren zinvol om te gaan met producten van AI. Zo heeft een van de docenten als opdracht: 'Laat AI over een bepaald dilemma een essay schrijven, en geef hiervoor vervolgens vanuit de literatuur een beredeneerd commentaar.' Daarmee leert de student niet alleen zelf te redeneren. Zij of hij wordt tegelijk gedwongen zich kritisch te verhouden tot en zich een mening te vormen over AI en de producten die dat oplevert.

Dat is anderzijds ook meteen een tweede, zeer belangrijke doelstelling van theologisch

onderwijs die het deelt met andere studies in de alpha- en gamma-hoek van het academisch spectrum: studenten moeten leren zelf te redeneren en met behulp van kennis en vaardigheden te komen tot een eigen standpunt. Deze vormende kracht van ons soort wetenschappen vereisen nu eenmaal kritische reflectie op bronnen en argumenten. Ook de spannende vragen naar dieper, soms minder zichtbare en onderhuidse machtsstructuren en autoriteitsvraagstukken, zullen studenten zelf moeten ervaren om daarover reflexief een standpunt in te moeten nemen. Zulks is niet goed mogelijk via alleen het gebruik van voorgeprogrammeerde software.

De artikelen in dit nummer kunnen dan ook gelden als voorbeelden van precies deze kant van (onder meer) de praktische theologie: beschrijven van en reflecteren op praktijken van gebruik van AI op religieuze domeinen, zoals we het studenten ook proberen bij te brengen.

De reflectie hierbij dat AI zelf een praktijk is, geeft de opening te ontdekken in hoeverre AI-als-praktijk zelf religieuze dimensies kent. Ook opent het de mogelijkheid te onderzoeken wat de religieuze of wereldbeschouwelijke dimensies zijn waarmee 'men' (en vaak is dat inderdaad een groot anoniem en amorf 'men') AI genereert.

Geloofspraktijken en academische discipline

Een tweede laag van PT is die van de praktijken van geloven zelf. Ook deze worden soms en deels door AI overgenomen of begeleid:

On more advanced platforms, believers might (...) find AI-generated representations of religious figures. While these AI entities do not possess the

spiritual essence of their real-world counterparts, they can engage believers in dialogues, answer theological questions, or guide reflective practices, further personalizing the digital religious experience (Umbrello 2023).

Het werk van geestelijken wordt niet alleen deels beïnvloed door actief en passief gebruik van AI, maar deels ook door AI-gerelateerde systemen overgenomen. Dat gebeurt nu al in praktijken van prediking en pastoraat, zo betoogt William Young in een artikel met de veelzeggende titel *Reverend Robot: Automation and Clergy* (Young 2019). Op dit niveau is AI dus in de meest letterlijke zin onderdeel geworden van praktijken. Dat opent echter ook de mogelijkheid ons hiertoe kritisch te verhouden: wat voor praktijken zijn het, wie oefent hier op welke wijze – al dan niet transparant – macht en invloed uit, en welke uitkomsten beogen deze praktijken?

Als een methode

In de derde plaats kan PT als een methode worden omschreven. Zo kennen de meeste praktisch-theologen bijvoorbeeld het model van Rick Osmer, waarbij PT zich vier vragen stelt die corresponderen met vier taken: wat is er aan de hand – de descriptieve taak; waarom is dat aan de hand – de analyserende taak; wat zou er aan de hand moeten zijn – normerende taak; en ten slotte de vraag wat er dan gedaan moet worden – de strategische of pragmatische taak (Osmer 2008). Of denk aan wat Don Browning zo'n dertig jaar geleden deed toen hij een nieuwe, meer hermeneutische wending wilde inbrengen (Browning 1996). Het is goed voorstelbaar dat in allerlei concrete methodische stappen AI een rol zou kunnen spelen.

Academische vorming

De vierde en laatste laag die Miller-McLemore benoemde binnen de PT is die van de PT als academische discipline. Zij schrijft:

It has become a necessary and a valuable scholarly enterprise in its own right whose purpose depends (ironically, paradoxically, ideally, eschatologically?) on its life beyond the academy (...). That is, practical theology's academic importance rests on its value for, or its relationship to, the life of everyday faith (Miller-McLemore 2014, 8-9).

Hier speelt de bezinning op de transformatie die praktijken beogen een grote rol. Zoals inmiddels gemeengoed onder academici, is de eigen positionaliteit hierbij nadrukkelijk in het geding. Reflectie op en beschrijving van je eigen plek, afkomst, blikrichting, normatieve kader en verwachting, is daarbij *key*.

De PT als academische discipline deelt in dezelfde uitdagingen waar de hele academie op dit moment voor staat waar het AI betreft. Recent voerde Maarten Renkema van de Universiteit Twente een pleidooi voor meer bewustwording en wat hij noemde *AI literacy*. Dat is te meer belangrijk omdat AI, in tegenstelling tot eerdere grote technische en technologische ontwikkelingen in het verleden, niet vooral gevolgen heeft voor laag betaalde banen waarvoor weinig of geen scholing vereist is. Integendeel: juist AI kan grote gevolgen hebben voor de zgn. 'witte boorden' in onze samenleving. AI heeft de potentie het academische werk zelf in grote mate te beïnvloeden. Daarom is het ontwikkelen van een specifieke weerbaarheid op dit gebied voor academici in het algemeen, en voor PT dus evengoed, van groot belang ('Resilience Reflection #30: AI Literacy and the Future of Academic Work' 2024).

Praktische theologie is specifiek in het voordeel

Hier heeft PT wellicht een aantal specifieke voordelen boven andere academische (sub) disciplines. Ik noem er een aantal.

Integrale bezinning

Allereerst is veel bezinning op AI tegelijk bezinning op concrete praktijken waarin AI wordt toegepast. In concrete praktijkbezinning op allerlei terrein worden veel morele en ethische noties al meegenomen. Toch heeft PT een extra voordeel. Als samenstel van bovengenoemde vier lagen, is PT ook verbonden met concrete levensvormen (Wittgenstein) (vgl. o.m. Wannenwetsch 1997; Grethlein 2018). Deze inbedding in levensvormen levert mogelijkheden om integrale bezinning op praktijken op allerlei niveaus en vanuit allerlei perspectieven tot stand te laten komen.

Gericht op transformeren

In de tweede plaats is PT, zeker wanneer deze betrokken is op kerkgemeenschappen, in veel gevallen nadrukkelijk ook gericht op het transformeren van de werkelijkheid:

The fundamental aim of Practical Theology is to enable the Church to perform faithfully as it participates in God's ongoing mission in, to and for the world. As such it seeks to reflect critically and theologically on situations and to provide insights and strategies which will enable the movement towards faithful change (Swinton & Mowat 2006, 25).

Hoewel AI in technologisch opzicht ongetwijfeld grensverleggend is, en dingen 'kan' die de menselijke denkkracht ver te boven gaan, behoort een fundamentele *faithful change* in

de zin van Swinton en Mowat niet tot de mogelijkheden. Een transformatie die in de theologie wordt voorgestaan, en waarop gehoopt wordt, is er een die niet alleen uitgaat van wat bekend is, van informatie die al verzameld is, van kennis die al bestaat.

Transformatie van de werkelijkheid in theologische zin is juist ook een openheid voor het nieuwe en ongedachte, het ondenkbare zelfs. Theologie houdt de horizon open voor ervaringen van het andere en de Ander, door Wie dingen bewerkt worden die de grenzen van ons kennen en kunnen fundamenteel te boven gaan.

De verhalen van de Opgestane, ontmoetingen met Jezus na zijn opstanding, getuigen hiervan. Op het moment dat de twee Emmaüsgangers de ogen geopend worden en zij Jezus herkennen 'werd Hij onttrokken aan hun blik' (Lukas 24,30). Vanuit de hoop op de overwinning van de dood heeft de kerk, en specifiek de PT, zich toegelegd op praktijken waarin deze transformatie nu al, in het hier en nu, wordt ervaren. Deze fundamentele en allesoverstijgende nadruk op wezenlijke verandering laat de grenzen voelen van alle technologie, AI inclusief.

Kritisch en praktijkgericht

Dat geeft, in de derde plaats, de PT de mogelijkheid op een unieke manier zich kritisch tot AI en de beloften van grensverleggende vernieuwing te verhouden. De PT heeft in de recente geschiedenis geleerd van – en is deels diep gestempeld door – marxistische en bevrijdingstheologische stromingen.

Deze erfenis heeft de PT gevoelig gemaakt voor niet-onderkende machtsstructuren en hun invloed op het geleefde (geloofs)leven van

mensen en groepen. De helaas vaak vanzelfsprekende uitsluiting van wie in de marge leeft, niet zelden omdat anderen hen daartoe drongen, valt vanuit een *option for the poor* nadrukkelijk op. AI en daarop gebaseerde systemen lijken vooralsnog niet bij uitstek geschikt om dergelijke aandacht te genereren voor wie uitgesloten wordt. Daar heeft een kritische, praktijkgerichte theologische invalshoek veel te bieden.

Sensitiviteit voor het unieke

Dat brengt mij tot een vierde en laatste observatie. PT is net zoals andere onderdelen van het theologische curriculum zowel in methodisch-technische als in levensbeschouwelijke zin specifiek toegerust om de weerbaarheid ten opzichte van AI te versterken. Binnen de theologie is immers veel aandacht voor positionaardheid en hermeneutiek. Allerlei vaardigheden worden ingeoeffend om de theoloog zichzelf te laten verhouden tot zichzelf, de omgeving, verlangens en wensen, (machts)structuren en schijnbare vanzelfsprekendheden.

Dergelijke vaardigheden worden versterkt door gebruikmaking van methoden zoals algemene hermeneutiek en etnografie – om er twee te noemen. Sensitiviteit voor het unieke, het eigene, het specifieke wordt hier van groot belang geacht. Deze vaardigheden en de daardoor ontwikkelde gevoeligheid geeft de PT binnen de theologie een specifieke voorsprong om zichzelf kritisch tot de juist op algemeen geldigheid gebaseerde algoritmes van AI te verhouden.

Tot slot

De artikelen in dit themanummer zijn belangwekkende voorbeelden van wat ik probeer te zeggen. Veel beter dan ik kan doen, en vooral

nog veel specifiek gericht op AI, geven ze weer waar AI en het gebruik ervan raakt aan theologie en wereldbeschouwing, en waar AI hierdoor ook grenzen gesteld kunnen of moeten worden.

Tegelijk laten de artikelen zien dat ook de praktisch-theologische bezinning op AI logischerwijs ook nog in de kinderschoenen staat. De snelheid waarmee AI zich een plaats veroverd in de werkelijkheid van veel mensen, zowel professioneel als privé, zowel samenleving-breed als in het klein, door enerzijds commerciële bedrijven en anderzijds overheden, betekent dat bezinning op de rol van AI zich overal nog tot op zekere hoogte in het beginstadium bevindt. De auteurs van dit nummer hebben in elk geval een zekere voortrekkersrol voor de praktische theologie en de praktische religiewetenschap ingenomen. <

Literatuur

- Browning, Don S. (1996). *A Fundamental Practical Theology: Descriptive and Strategic Proposals*. Minneapolis: Fortress Press.
- Grethlein, Christian (2018). *Christsein als Lebensform. Eine Studie zur Grundlegung der Praktischen Theologie*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Miller-McLemore, Bonnie J. (2014). Introduction. Contributions of Practical Theology. In: *The Wiley Blackwell Companion to Practical Theology*, onder redactie van Bonnie Miller-McLemore, 1-20. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Osmer, Richard (2008). *Practical Theology. An Introduction*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Resilience Reflection #30: AI Literacy and the Future of Academic Work (2024). Universiteit Twente. 14 maart 2024. <https://www.utwente.nl/en/news/2024/3/1407201/resilience-reflection-30-ai-literacy-and-the-future-of-academic-work>.
- Swinton, John & Harriet Mowat (2006). *Practical Theology and Qualitative Research*. London: SCM Press.
- Umbrello, Steven (2023). The Intersection of Bernard Lonergan's Critical Realism, the Common Good, and Artificial Intelligence in Modern Religious Practices. *Religions* 14 (12): 1536. <https://doi.org/10.3390/rel14121536>.
- Wannewetsch, Bernd (1997). *Gottesdienst als Lebensform. Ethik für Christenbürger*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Young, William (2019). Reverend Robot: Automation and Clergy. *Zygon* 54 (2): 479-500. <https://doi.org/10.1111/zygo.12515>.